

İKTİSAT, AKIL VE AHLAK**Kemal Ege CANSEN**

Hürriyet Gazetesi Ekonomi Yazarı

•••

Birinci bölüm, konferans dinlemekle ilgili konferanstır. Konuşmacı, konferansçı ki, burada o kişi ben oluyorum, sizin rakibiniz değildir. Bırakın adam konuşsun. Dinlerken, yahu, o öyle değildir, sen yanlış söyledin gibi içinizden benimle iddialaşmayın. Çünkü kavgaya dalarsanız takip eden cümleleri kaçırsınız. Konferans dinlemenin birinci kuralı budur.

İkinci kural şudur: Benim burada söyleyeceklerimin önemli bir kısmını daha önce düşünmüş veya okumuş olabilirsiniz. Zaten kullanacağım dil Türkçe, kelimelerin hepsini biliyorsunuz. Ancak bu, benim bütün söyleyeceklerimi zaten biliyorsunuz anlamına gelmez. Önemli olan, bilmediğiniz, bir miktar size aykırı gelen şeyleri, söyleyeceklerimin içinden bulup çıkarmaktır. Bildikleriniz, zaten sizin malınızdır. Ben size, sadece bildiklerinizi anlatsam, buradan hiçbir şey almadan çıkar gidersiniz. Hâlbuki bir konferans dinlemenin kârı, ilave bir şey almaktır. O ilaveler de genellikle dinlerken, “yok yahu, o öyle değil” dediğiniz ifadelerden çıkacaktır. Eğer benim dediğimi çok kolay onaylıyorsanız bilin ki, o bilgi zaten sizin malınızdır. Onaylamıyorsanız, onun üzerinde durun. İşte o mal yeni bir şey olabilir, oradan ekstra bir şey alabilirsiniz.

Üçüncü kural da şudur: Benim tanımıma göre öğrenmenin iki aşaması vardır: Birinci aşama, benzemeyen şeyler arasındaki benzerlikleri görerek tasnifler yapmaktır. Mesela; canlılar, hayvanlar ve nebatlar diye ikiye ayrılır; hayvanlar, omurgalılar, omurgasızlar ve böcekler diye bilmem kaçaya ayrılır diye öğrenmeye başlarız. Bu yöntem, birbirine benzemeyen şeyleri ortak taraflarıyla gruplamak, tasnif etmek demektir ki, buna temel eğitim diyorum. Ancak esas mesele, benzerlerin arasındaki farkları fark etmektir. Çevremizi algımlarken sadece “bu buna benziyor” değil ondan hüküm çıkartmayacağız. İki benzer şey arasındaki fark nedir; onu bulup çıkartmayı öğreneceğiz. Bu ikinci aşama tekâmül eğitimidir. Tekrar ediyorum: Önce farkların benzer taraflarını, sonra da benzerlerin farklı taraflarını buluyoruz. Birinci aşama temel eğitim, ikinci aşama tekâmül eğitimidir.

Gelelim dördüncü kurala. Diyelim, deniz kenarındasınız, yürüyorsunuz. Sizin de bir merakınız var. Yeşil, kırmızı, siyah gibi çarpıcı renkleri olan enteresan çakıl taşları görürseniz, bunları topluyorsunuz. Sonra bu çakıl taşlarını

eve götürüp onları bir çanağa koyuyorsunuz. Zaman, zaman onları elinize alıp yazın deniz kıyısındaki yürüyüşünüzü hatırlıyorsunuz. Tabii, sahilde eve getirmediğiniz beyaz renkli on binlerce, yüz binlerce çakıl taşı vardı. Şu an cebinizde hiç ilginç çakıl taşı yok olarak kabul edin. Bir saat boyunca benimle birlikte deniz kenarında yürüyeceksiniz. Yürüyüşün sonunda, yani konferans salonundan çıkarken ceplerinizi yoklayın bakalım. Eve götürmeye degecek hiç çakıl taşı var mı? Eğer varsa, deniz kenarındaki bu dolaşmamız faydalı oldu demektir.

“Konferans” sevimsiz bir kelime değil mi? Birinin konuşması uzayınca “konferans çekme ya!” derler. Neyse, bizimkine söyleşi diyelim. Bu söyleşiyi, geçen hafta oturup hazırlamış değilim. Bu, belki 30 senede kelime üzerine kelime koyarak ettiğim bir konuşmadır. Belki şimdiye kadar 20 kez yaptım. Bu konuşmayı bir daha ne zaman yapacağım bilmiyorum. Her seferinde konuşmamı düzeltiyorum. Mesela en son 5–6 ay önce Kayseri Üniversitesinde yaptım. Ondan beri üzerinden geçmemiştim. Size sunmadan önce tekrar iki kere revize ettim. Gözden geçirirken, her seferinde eksiklikler buluyorum. Dolayısıyla, bu sunum belki 40 defa düzeltilmiştir. Bundan sonra da düzeltilecektir. Bu, benim hocalık yaptığım yıllarda hazırladığım ilk dersti.

Birinci meselem şuydu. Bir konuyu anlatacağım. Söze nereden başlamalıyım? Önce konunun, bazı sabit noktalara göre bulunduğu yerin koordinatlarını belirlemek gerekir diye düşündüm.

Ben, öğretim görevlisi denen cinsten çakma hocayım. Akademik kariyerden gelen bir hoca değilim. Profesör arkadaşlarım bana “yahu sen ders vermiyorsun, bir ders versene” dediler. Ben de işletme ekonomisi, mühendislik ekonomisi veya yönetim ekonomisi diye bir ders vermeye karar verdim. Bu ders, hangi bütünün bir parçasıdır diye düşündüm. Adı ekonomi olduğuna göre, bir defa ekonominin bir parçası olmalıdır dedim. Pekiyi, ekonomi neyin parçası; düşünmeye başladım. Daha önce de buna benzer bir modelleme yapmıştım. Ekonomi, bilimler hiyerarşisinde ve evrende nerede bulunuyor? O zaman, evreni tasnif etmek gerekti ve şu şekilde tasnif ettim.

Önce fizik (taş, toprak, bina, ay, yıldızlar, kümeler, samanyolu, her şey) var; felsefeciler buna “cansız maddeler katmanı” da diyorlar. “Cansızlar âlemi” de denebilir. Ben ona fizik diyorum. Fizik dememin sebebi de, cansızlar âlemini inceleyen bilim dalının fizik olmasıdır. Ondan sonra “canlılar âlemi” (tek hücrelilerden tutun da insana kadar her tür canlı) geliyor. Daha sonra birey canlıların ruhu geliyor. Bir bilim “ruh bilim” yani psikoloji bu katmanı inceliyor. En sonunda da canlılar kümesi, yani “sosyal yapı” geliyor. Bir bilimler kümesi de

toplumu inceliyor. Sosyoloji ve iktisat işte burada göreve başlıyor. Bu hiyerarşik sıralamanın ve kümelemenin can alıcı noktası neresi? Bunu ileriki slâytlarda daha da açacağız, ama bu noktada da bir şey söylemem lazım. Temel katman, daha doğrusu en büyük küme “fizik”tir. Bu kümenin işleyişini fizik kanunları açıklıyor. Canlılar kümesi bu en büyük kümenin içindedir. Demek ki, fizik kanunları canlılar kümesinde de geçerlidir. Aynı zamanda biyolojinin, yani biyotik katmanın kanunlarını da vardır. Ama biyolojinin hiçbir kanunu yoktur ki herhangi bir fizik kanunuyla çelişsin. O zaman, biyolojinin sınırlarını çizmiş oluyoruz. Tekrarlayalım: Biyolojinin kendi kanunları var, ama fizikle (kimya ile) çelişen kanunları yok.

Hızla devam edelim. Ruh diye ruh hali diye bir fenomen var.

Kızgınlık, öfke, kıskançlık, sevgi, nefret, buhran, coşku, bunların hepsi psişik hâller. Bu katmanın da kendi kanunları var. Ama hepsi biyolojiyle ilgilidir. Biyoloji de fizikle ilgili. Yani psişik katmanda söylenecek her kanun sınırları biyolojiyle çevrili. Biyoloji de fizikle sınırlı. Nihayet, toplu hâlde yaşayan insanların davranışlarını inceleyen sosyal bilimler geliyor ki, bu bilimler kümesinin bir parçası da iktisattır.

Demek ki; bütünsel düşünürsek, iktisadın hiçbir kanunu fizik kanunlarına aykırı olamaz, biyoloji kanunlarına aykırı olamaz, psikolojinin kanunlarına aykırı olamaz. Hatta diğer sosyal bilimlerin temel kurallarına aykırı olamaz. Aykırı veya çelişik olamaz, ama onlardan ibaret de değildir. Lütfen şöyle b,ir sonuç çıkarmayın. “İktisattaki her şeyi fizikle açıklayabiliriz.” Hayır, açıklayamayız. Bu bir inşaat gibidir. Taşlar üst üste konur. Ama yapının bir temeli de vardır. Lâkin temelde oturuyoruz, üstyapıdayız.

Bu arada bir örnek vereyim; bu belki söylediklerim fazla soyut kaldı. Bir portakal ağacı düşünelim. Bunun dallarında portakallar var. Portakalı koparıyoruz, meyve sıkacağına sıkıyoruz, şakır, şakır su akıyor. Pekiyi, bu portakalın içine bu su nereden girdi? Yağan yağmur, portakalın üzerinde deliklerden içeri mi girdi? Hayır; daha yağmur bile yağmamış. Hele üzümde daha enteresan; üzüm tamamen kurak mevsimde oluyor. Üzüm salkımını alıyor, sıkıyoruz, üzüm suyu çıkıyor. Yahu, bu su bunun içine nasıl giriyor? Cevap: “Efendim, toprakta su var, oradan geliyor.” Ha, güzel, anladım. Peki de, topraktaki su bu meyvenin içine nasıl gidiyor? “Yerçekimi kanunu yok mu?” Bu ağacın gövdesinde pompa, tulumba mı var ki, aşağıdan suyu emip yukarıya, o suyu meyvenin içine yolluyor? Toprağın içindeki o su nasıl yukarı doğru çıkıyor? Burada fizikçilere gidiyorlar. Ey bilginler siz söyleyin topraktaki su meyvenin içine nasıl çıkıyor. Onlar diyorlar ki, “topraktaki suyu kökün kılcal dalları emiyor, sonra bu kılcallardan daha kalın dallara oradan da gövdeye, gövdeden yukarı

çıkıyor, dalın ucundaki meyvenin içine meyvenin sapından giriyor. Pekiyi, topraktaki su, hücrenin içine nasıl giriyor, sonra bu su yerçekimini yenip yukarı nasıl çıkıyor? Bu sorulara fizikçiler hemen cevap veriyor. Hücreler arasında sıvıların yüksek basınçtan düşük basınca doğru bir akımı vardır. Ayrıca suyun kılcal borularda tırmanma özelliği bulunur. Benim burada anlatamayacağım diğer özellikler sayesinde topraktaki su, meyvenin içine giriyor. İşte o zaman anlıyoruz ki, o biyolojik olaylar da fizik kanunlarına tabidir.

Bir başka örnek daha vereyim. Adam, “ben depresyondayım” diyor, ona ilaç veriyorlar. Ruh nerede, kimya nerede? Ruh hastalıkları tedavisinde ilaç yani kimyasal madde çok kullanılıyor. Diyelim ki, kendimi kötü hissediyorum, bunalımdayım, içim geçiyor, şu oluyor bu oluyor (bunların hepsi bir ruh hâlidir). Doktora gidiyorum “sana antidepresan vereyim” diyor. Veriyor, belli bir dozdan, belli bir günden sonra hakikaten adam kendini iyi hissediyor; içtiği bir hap. Nedir bu hap aslında? Kimyasal bir maddedir. Gördüğümüz gibi, bizim o depresyon dediğimiz şey aslında bir kimyasal bir reaksiyon. Yani beynin kimyası bozulunca ortaya bunalım çıkabiliyor. Bundan daha fazlasını söylemeyeyim, burada bir uzman filan vardır beni topa tutabilir.

Dersimizi tekrar edelim: Bir kümenin işleyiş kanunları, onu içeren üst kümenin kanunlarına aykırı olamaz. Ancak onunla da sınırlı değildir, o kümenin de kendi işleyiş kanunları vardır. Zaten küme teorisi de bize bunu böyle söylüyor.

Böylece iktisadın evrendeki yerini bulduk. Özetle cansızlar dünyası, onun içinde canlılar dünyası, onun içinde ruh âlemi, onun içinde de sosyoloji yahut sosyal bilimler kümesi. Sosyal bilimler kümesinin bir parçası da iktisat; iktisadın yeri burası. Hem sınırlarını hem de yerini de çizdik. Şimdi koordinatlarımızı, haddimizi, yani nerede olduğumuzu biliyoruz. İsterseniz dersiniz ki, “o sistemin bir parçası rekabet hukuku” diyelim.

İktisat, sosyal bir bilimdir. Pekiyi bilim nedir? Bilim idraktır. Biliyorum demek, “idrak ettim” demektir. Bu da ancak gözlemle olur. Bilimin referansı doğadır, doğal olaylardır. Referansı doğa olmayan hiçbir şey bilim değildir. “Referansı doğa” ne demek? Doğada ne var? Fizik var, biyoloji var, psikoloji var ve toplum var, insanlar var; hepimiz doğanın parçasıyız. Bu karmaşa içinde iktisadı ilk görenlerden biri Adam Smith’dir. Adam Smith neyi görmüş? Bazı milletlerin zengin, bazı milletler fakir olduğunu. Oturmuş düşünmeye başlamış. Acaba milletlerin zenginliği nereden geliyor?” Bilim adamı ne demek? Gözlemci, demek. Hepimiz bakıyoruz görmüyoruz, ama bazımız görüyor. Tabii, gözlem ve düşünme aslında üst üste konan tuğlalar gibidir. Adam Smith’e de başkaları ilham vermiştir. Adam’ın kafasına takılan soru şu (“Adam” dediğim, hem adamın adı Adam Smith’i hem de herhangi bir insanı kastediyorum) Milletlerin zenginliği

nereden geliyor? Zaten kitabının adı da “Wealth of Nations.” Adam kafaya takmış bir kere. Niye bazı milletler zengin de bazıları değil? Buradan da nereye gitmek istiyor? “Daha fazla zengin olmak için ne yapmak lazım” onu bulmaya çalışıyor. Ne buluyor? “Refahın sebebi işbölümüdür.” Bunun İngilizcesi “Division of labour.” “Division of Labour”ın Türkçesi “işbölümü”dür. Emegın bölüşümü değildir. İşbölümünü görüyor ve diyor ki, “milletlerin refahı işbölümünden geçer.” Onun meşhur, “toplu iğne nasıl yapılır” hikâyeleri var. Adam Smith sadece bunu söylemiyor tabii. Ancak bizi bugünkü söyleşide ilgilendiren konu işbölümünün milletlerin refahına katkısıdır. İşbölümü nerede olur? Bir kişiyle işbölümü olur mu? İşbölümü demek, birden fazla insan var demek, toplum var demek. Toplum varsa işbölümü var. İşbölümü varsa toplumsal refah artıyor. Refah, yani zenginlik artınca da fertlerin zenginliği artıyor. Bakın, Adam Smith’in düşüncesi nasıl geliyor. Zenginliğin kaynağını sorguluyor, içindeki işbölümünü görüyor.

Peki, işbölümü nasıl olabilir? Eğer insanlar bir arada yaşıyorlarsa oluyor. O zaman, buradan çıkaracağımız ilk sonuç nedir? Küçük yerleşim birimlerinde refah daima düşüktür. Yani zenginleşme, kendiliğinden bizi küreselleşmeye götürüyor. Küreselleşme geliştikçe işbölümü artıyor. Küçük bir yerde uzman doktor olur mu? Doktor bile olmaz. Bir köyde saat tamircisi olur mu; kaç kişinin saati bozulacak da saat tamircisi oradan ekmek yiyebilecek.

Demek ki, uzmanlaşmak için toplum ve giderek büyüyen (köy ekonomisi, kasaba ekonomisi, şehir ekonomisi, bölge ekonomisi, ülke ekonomisi ve küresel ekonomi), büyük toplum lazım. Ekonominin hudutlarını genişlettikçe uzmanlık artar, uzmanlık arttıkça da refah artar; küreselleşmenin akli gerekçesi de budur. Uzmanlaşmak bize iki şeyi sağlar: Kaliteyi yükseltir, maliyeti düşürür. Maliyeti niye düşürdüğünü de gerek ölçek ekonomisiyle, gerek hız ekonomisiyle, gerekse odaklanma ekonomisiyle idrak edebiliyoruz.

İktisat bir ahlâk bilimidir. İktisadın bir bilim olduğunu söyledim. Sizi buna ikna edebildim mi? Yoksa iktisat bir bilim değildir, laf salatasıdır mı diyorsunuz? İnanmıyorsanız söyleyin, hiç kırılmam.

Bir Katılımcı- Ben inanıyorum.

Ege CANSEN- İnanıyorsunuz, tamam.

Bu hayatın en enteresan çelişkisi nedir? Benim kafama takılan bu temel sorunun cevabı şudur: “Fani insanlardan müteşekkil olan cemiyetin baki oluşudur.” Sonlu ömürlü (fani) bireylerden oluşan toplumun, kendisinin sonsuz ömürlü (baki) bir organizma olması müthiş bir karmaşık bir şeydir. Parçanın, yani fani olan bireyin doğanın sunduğu tüm imkânlardan (gıda, yemek, manzara, seyahat, para, iktisat tabiriyle her türlü fayda) faydalanma süresi kendi ömrüyle

sınırlıdır. Faydanın faydası ben yaşıyorsam vardır. Ben öldükten sonra en faydalı şey bile bana faydalı değildir. Buna karşılık baki olan toplumun, yaratılan, üretilen, özellikle ileriye dönük değer yaratan şeylerden faydalanma süresi pratik olarak sonsuzdur. “Sonsuz” deyince, astrofizik anlamında sonsuz değil, pratik olarak sonsuz. Bu bağlamda 3000–5000 sene bile sonsuz sayılabilir. Çok ilginç bir şey gözlemliyoruz. Bir canlı (toplum), parçalardan (fertlerden) kuruludur. Parçaların ömrü sonlu, bütünün ömrü ise sonsuz; ortaya çok ciddi bir çelişki çıktı, çünkü ikisinin faydalılardan faydalanma süreleri hem eşit değil, hem de üst üste çakışmıyor. Üstelik bu bütünü meydana getiren parçalar bir anda ölüp bir anda doğmuyorlar, devamlı bir geçiş var, her gün birileri ölüyor, birileri doğuyor ve zaten toplumda süreklilik ancak böyle devam ediyor. İşte ahlâk, buradan doğmuştur. Ahlâk; “bireyin kendi çıkarını kollarken, toplumun çıkarlarına halel getirmemesi için, toplum tarafından geliştirilen ve bireye dayatılan yasaklar manzumesidir” Problemi anladık; bütün var, ömrü sonsuz. O bütün neden kurulu? Parçalardan. Ama parçaların ömürleri sonludur.

Peygamberler düşünmüşler. Sonlu ömürlü parçalarla, sonsuz ömürlü bütün arasındaki bu çelişki nasıl ortadan kaldırılabilir? Faydalanmadaki süre farkı nasıl ortadan kaldırabilir? Çareyi, ömrü sonlu olanları, aslında sonsuz ömürlü olduklarına inandırabilmekte bulmuşlar. Öbür dünya kavramını geliştirmişler. Buna da “Ahret” (ahiret / sonrası) demişler.

İnsanın içindeki en büyük korku ne? Ölmek. Sıkışınca ölüp gideceğim diyip duruyor. Bir dakika. Ölüp nereye gidiyorsun? Onun sonrası da var. Bakın, burada yapılan nedir? Burada çok zekice bir iş yapılıyor. Ömrü sınırlı parçalara, “senin de ömrün sınırsızdır, senin de sonsuz bir ömrün var, senin sınırlı olan ömrün bu dünyadaki ömrün, bir de bunun devamı var” deniyor. Aslında matematik olarak yapılan nedir? İki canlıyı da “sonsuz ömürlülük” ortak paydasına taşımaktır. Toplumun zaten sonsuz ömürlü olduğunu biliyoruz, “toplum yok olacak” demek kabil değil, yani toplumu sonlu ömürlü konumuna getirilemez. (Kıyamet bambaşka bir kavramdır) Eğer fert, sonradan da bir hayatı olduğuna inandırabilirse, çelişki ortadan kaldırabilecektir. İşte bu çareye ahlâk deniyor.

Ahlâkı yaratan toplumdur, ahlâk bir toplumsal üründür. Yukarıda da söyledik. Ahlâk; birey kendi çıkarını kollarken, içinde yaşadığı ve bir parçası olduğu toplumun çıkarlarına halel getirmesin diye toplum tarafından geliştirilen ve bireyin hareket alanını kısıtlayan yasaklardır. Ahlâk, yasaklar manzumesidir. Zaten yasa da “yasak”tan gelir. Musa’nın on emri aslında emir değil, yasaktır. (çalmayacaksın, zina yapmayacaksın, öldürmeyeceksin) değil mi? Neyi yasaklıyor, o yasağın amacı ne? Bireye “Kendi kişisel çıkarını kollarken toplumun çıkarlarına halel getirme” diyor, kural onun için konuyor.

Tabii burada “cennet ve cehennem” kavramlarına hemen bir yollama yapalım. Fert, “yasaklara uymasam ne olur, ben kişisel menfaatimi kolluyorum, birtakım sakallı adamlar da çıkmış, ‘onu yapma, bunu yapma’ diyorlar” diye düşünebilir. Peki, yaptırım nasıl uygulanacak? Adam “zaten ben buralı değilim, giderim, beni nereden yakalayacaksınız” veya “şu fani dünyada üç günlük ömrüm kalmış, ölür giderim” diyebilir. Ama kazın ayağı öyle değil; hiçbir yere gidemezsin, hiçbir şeyi gizli yapamazsın çünkü Tanrı görür. Cezanı burada vermezse orada verir” deniyor. Bütün bu düzen tek bir şeye bağlı faninin ahrete inanmasına. Fertler ahrete inanmıyorsa uhrevi ahlak sistemi çöküyor. Zaten dinleri kuranlar bunun farkındalar. Yaptırımları pamuk ipliğine bağlayıp bırakmıyorlar. Hemen yasakları çiğneyenlere karşı dünyevi yaptırımları devreye sokuyorlar. Hem de en acımasız bir şekilde bunları uyguluyorlar.

Yunus Emre insanın kimliğini görmüş. Bir ben var benden içeri demiş. Ben de bir ben var benden dışarı diyorum. O da toplumsal kimliğimiz oluyor. Herkesin bir toplumsal bir de bireysel kimliği vardır. Hepimiz neyiz? En basit şekilde olarak söylüyorum, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşıyız yahut Türk’üz. Neyse. Vatandaş mı diyeyim, Türk mü diyeyim diye dikkatli konuşuyorum. Kompleks sahibi olduk vallahi. Hepimiz Türk’üz işte. Mesela, sizin adınız ne?

Nalân- Nalân.

Ege CANSEN- Buyurun, adı bireysel olarak Nalân. Peki, Türk müsünüz?

Nalân - Türk’üm.

Ege CANSEN- Gördünüz mü ortaya iki kimlik çıktı.

Bakın bir bireysel kimliğiniz yani adınız var, bir de toplumsal. Türk müsünüz? Deyince “Türk’üm” diyorsunuz; Nalân’ım demiyorsunuz. Çünkü ikinci soru ait olduğunuz toplumla ilgili. Bireysel varlığınız, toplumsal kimliğinizle çelişmiyor. Hem Nalân adında bir bireysiniz hem de Türk toplumunun bir üyesisiniz. Demek ki, hepimizin iki kimliği var. İkinci kimliği daha da genişletirsek, “insanım” diyebilirsiniz; o da daha büyük bir aidiyet gösterir.

Nerelisiniz?

Nalân- Niğdeliyim.

Ege CANSEN- Buyurun, bir kimlik daha çıktı.

Ama en basitinden şöyle diyelim: Bir bireysel, bir de toplumsal kimlik var.

İnsanın toplam tüketimini iki üretici sağlıyor. Biri insanın kendisi, diğeri de toplum. Biz sadece kendi ürettiğimizi tüketmiyoruz. Biz, toplumun ürettiklerinden de pay alarak yaşıyoruz. Herhâlde, gezdiğimiz parkları kendimiz yapmıyoruz, o parklar yapılmış zaten değil mi? Bırakın parkları hastaneleri, bakkala gittiğimizde satın aldığımız hiçbir ürünü biz üretmedik. Demek ki, insanın fayda tüketimi, bireyin kendisi için ürettikleriyle sınırlı değildir. İlk çağlara gidelim. Adam domates yetiştiriyor, ama balık tutmuyor. Lakin bir başkası da balık tutuyor, ama domates yetiştirmiyor. Toplumun diğer üyeleri de başka şeyler yapıyorlar. Her fert, toplumun ürettiği faydalı şeylerden (maldan veya hizmetten) pay alıyor. Devam edelim. O zaman, mademki iki kaynaktan besleniyoruz, iki kaynağa karşı da sorumluluğumuz var. Kişi, hem kendine, hem de topluma karşı fayda yaratmakla mükelleftir. Çünkü toplum ona fayda sağlıyor, öğleyse o da topluma fayda sağlamalıdır. “Ben herkesten alayım, ama kimseye bir şey vermeyeyim” diye bir şey olamaz. Bu sorumluluk yani ahlâki bağ koptuğu anda ne olur? Fakirlik olur. Fakir toplum fakir insan, zengin toplum zengin insan yaratır. Şöyle bir soru soralım: Zengin insanlardan kurulu toplum mu zengindir, yoksa zengin toplumun fertleri mi zengindir? Aslında ikisi de doğru, çünkü iki kimlik de var. Ben İsviçreli yahut da Norveçli olarak doğsaydım, o ülkelerin kişi başına milli geliri de milli serveti de yüksek olduğu için doğuştan zengin olacaktım. Ama önemli olan bu hale nasıl gelindiğidir? Yani zenginleşme sürecinin sebep-sonuç analizidir.

İki türlü iktisat vardır. Biri yabanıl diğeri medeni iktisattır. Yabanıl iktisat hem canlılar, hatta cansızlar evrenini kapsar. Acaba cansızlar dünyasında da, mesela bir kayanın çatlamasında veya devrilmesinde de iktisat kanunları geçerli mi diye düşündüğüm oluyor. Bu biraz uçuk bir düşüncedir. Ama gördüğüm şudur. Canlılar da, cansızlar da, en az hareket edecek yani en az enerji harcayacak şekilde davranıyorlar. Size küçük bir hikâye anlatayım. Elektrik mühendisi bir arkadaşım vardı. Devamlı sol eli cebinde dolaşıyordu. Yahu sen hiç sağ elini cebine sokmaz mısın dedim. Hayır, bendeki mesleki bir alışkanlıktır dedi. Allah, Allah, elektrik mühendisi olmakla sol elini cebine sokmak arasında ne ilgi var dedim. “Ben yüksek gerilimciyim, biz trafo odalarına giriyoruz, elektrik en kısa yoldan toprağa gider, kalbim de sol taraftadır, trafo dairesinde hiçbir şeyi sol elimle tutmam. Elektrik kaçağı olursa sağ elimden sağ kolumdan ve vücudumun sağ tarafından akıp toprağa gider. Bu da beni ölümden kurtarabilir dedi. Kendi kendime, bu elektrik de iktisatçıymış meğer dedim. O da toprağa en kısa yoldan gidiyor dedim. Sonra ben bunu bir başka elektrik mühendisine anlattım, Palavra yok öyle bir şey dedi. Ben hâlâ elektriğin iktisat bildiğine inanıyorum.

Tabiatı var olan tek iktisat kanunu “en az enerji harcayacak şekilde davranmaktır”. İktisadın temeli budur. Arz-talep kanununun esası da budur. Her

iktisat kuralının gerisinde bu ilişki vardır. En az enerji harcayacak şekilde davranmak, yerçekimi kanunu gibi bir şeydir. .

“National Geographic Wild”ı seyrediyoruz değil mi? Orada 350–400 kiloluk aslanlar, 50–60 kiloluk garibim geyikleri yiyerek karın doyuruyor. Hayvanlar âleminin kralı aslanın avlanmasını seyrediyorum. Gidiyor çalının arkasına saklanıyor. Civardaki gölete su içmek için hayvanlar geliyor. Zavallılar, su içmek için başını eğmeden bir sağına bir soluna bakıyor. Aslan avı başını eğinceye kadar bekliyor. Sonra arkadan saldırıyor. Üstelik bizim aslan, nerede topal, çürük çarık, çocuk, müdafaasız, kaçamayan varsa, hop, yakalıyor. Şimdi soruyorun: Bu aslanlığa sığar mı? Sen ki koskoca bir aslansın, niye dişine göre hayvanın irisini seçmiyorsun ki? Yavru geyiği yemenin aslanlıkla bağdaşır tarafı var mı? Aslan cevap veriyor: Tabii var. Ben de iktisat biliyorum. Bir hayvanı avlarken ne kadar kalori sarf edeceğim, ondan ne kadar kalori alacağım diye hemen bir “input-output” analizi yapıyorum. Diyorum ki, şu hayvanı 33 saniye kovalarım; yakaladım, yakaladım; yakalayamadım peşini bırakırım. Niye? Av kaçıyor, ben 350 kiloluk gözdemle onu kovalıyorum. Enerji sarf ediyorum. Maliyetim artıyor. Avın rantabilitesi kurtarmıyor.

Prof. Dr. Nurettin KALDIRIMCI (Rekabet Kurumu Başkanı)- Aslan bu konuda yalnız değil ama efendim, daha doğrusu bütün hayvanlar.

Ege CANSEN- Tabii efendim; ama ben aslana yakıştıramadım.

Prof. Dr. Nurettin KALDIRIMCI- Evet.

Ege CANSEN- Sırtlana filan yakışıyor. Sen git MGM film stüdyosuna aktör ol; kafanı çemberden çıkarıp kükre, ondan sonra da yavru geyik avla. Böyle de olmaz ki. Aslanlığın da bir şanı, şöhreti var değil mi?

Bir Katılımcı- Hocam, somonlar geri zekâlı mı, o kadar yolu kat ediyorlar.

Ege CANSEN- Bak şimdi, buna ne denir biliyor musunuz? Hınzır sual denir. Aklınıza nereden somon geldi şimdi? İşte bu, konuşmacıyı allak bullak etmedir. Somonlar yolun sonunda ayılara gidiyorlar, “ye beni ayı” diyorlar değil mi?

Katılımcı (Devamla)- O anlamda çok rasyonel aktör değiller.

Ege CANSEN- Mademki bu soruyu sordunuz, ben de cevaplayım. Somonun bu davranışı onun toplumsal kimliği ile ilgilidir. Tenasül, yani somon neslinin devamı güdüsüyle yumurtlamaya gidiyor. Orada bireysel somon yok, orada toplum üyesi somon var. Vatan uğruna ölmek de buna benzer. Yoksa kimse ölümü göze alıp savaşa gitmez.

Bir Katılımcı- Bunu biraz daha açıklar mısınız?

Ege CANSSEN- Tabii. Kişinin kendi için irrasyonel diye nitelendirilebilecek bir davranışı, ait olduğu toplumun bekası için rasyonel olabilir. İşte onun için “bir ben var, bir de benden dışarı ben var diyorum” Her somonun fani hayatını sona erdirmeden yapacağı son bir görevi daha var. O da somon türünü devam ettirmektir. Birey somon, sonlu ömrünün bittiğini biliyor zaten, yumurtlamasa da ölecek, yumurtlamasa da. İyisi mi türüne karşı faydalı olayım diyor. Somon açısından hem ahlaki hem de rasyonel bir davranıştır bu.

İki iktisattan bahsetmiştim. Biri yabani veya yabanıl, diğeri medeni iktisat diye. İkisi arasında çok önemli bir fark vardır. Tabiatta, yabanıl iktisatta hep denge vardır. Ormanda senelerden beri aynı böcekler, aynı hayvanlar aynı ağaçlar dengeli bir şekilde varlıklarını sürdürüyor. Ne geyikler bitiyor, ne de aslanlar. Enteresan bir şey; ormanın akarsuları tertemizdir. Bu kadar hayvan ölüyor her gün. Hayvan leşleriyle ormanın kirlenmesi gerekir. Hayır kirlenmiyor. Temiz kalıyor. Çünkü her pisliği yiyip bitiren böcekler var. Pek tabii onları da yiyenler de. Yabanıl hayatta bir denge var, ama gelişme yoktur. Eğer insan eli değmemişse, Afrika ormanlarında hayat 10000 sene önce de 50000 sene önce de böyleydi. Denge var, gelişme yok. Medeni iktisatta ise, denge yok, ama gelişme var. İşte yaşamsal fark buradadır. Medeni veya modern iktisatta çöküşler, kalkışlar oluyor. Yükselişler, geri kalışlar oluyor. Ama hep bir gelişme hep bir ilerleme var. Otomatik bir denge yok. Biz iktisatçılar kriz çıkınca zaman, zaman şöyle düşünüyoruz. Nasıl olsa otomatik stabilizatörler devreye girer; kriz de kendiliğinden sona erer. Nasıl kriz bir anlamda kendi kendine oluştuysa, kendi sonunu da kendi yaratacağı denebilir. Peki, buna ne kadar güvenebiliriz? Krizin sonlanmasını yani düzelmeyi çabuklaştırmak mümkünse, krizin kendi kendine geçmesini beklemek irrasyoneldir. Bu sebeple medeni yani modern iktisatta insan müdahalesi vardır. Kendini düzeltme mekanizmaları çok geç devreye girebilir.

Medeni iktisadın Temelleri

“Medeni” yabani veya yabanıl yani İngilizcesiyle “Wild” olmayan anlamındadır. Doğada gördüğümüz veya TV’de izlediğimiz yaban hayatı değil. Bizzat bizim yaşadığımız şehirlerde kasabalarda köylerde geçen hayatımız. Medeni “medine”den gelir. Kent demektir. Medeni iktisat üç sütuna basar. Bir tanesi, bireyin kendi menfaatini maksimize etmeye çalışması, ikincisi hukukun veya ahlâkın (ikisi aynı şeydir) üstünlüğü, üçüncüsü de aklın hâkimiyetidir.

Şimdi ortaya yeni bir şey çıkardım. Buna da “akıl” dedim. Kişi kendi menfaatlerini koruyacak; bu birinci sütun. İkinci sütun; ahlâki kurallara bağlı kalacak, çünkü toplum menfaatinin korunması lazım. Milletlerin zenginliği ancak toplum halinde yaşamakla ve işbölümüyle artabiliyordu. Bunu görmüştük.

Nitekim bir kişi dağ başında veya deniz kıyısında tek başına yaşarsa, zenginleşemez. Yaşam kalitesini yükseltmez. Hatta üç kişi, beş kişi bir yerde, bir köyde oturursa, onların hayatı da gelişemez. Çünkü küçük gruplarda uzmanlaşma olamaz. Ekonominin birleşerek büyümesi, kritik kütleyle geçmesi lazımdır. Bunları tartıştık. Peki, akıl nerede devreye giriyor?

Akıl, işbölümü ve uzmanlaşma aşamasında devreye giriyor. Akıl aslında bilimi kullanmaktır. Bilim ise, sebep-sonuç ilişkisini çözmektir. Sebe-sonuç ilişkisini bilmek şunu sağlar. Bugün içinde bulunduğumuz “durumu” ne yarattı? Bu durum bir sonuç olduğuna göre, bundan önce gelen bir sebep vardı; o neydi? Eğer bunu çözebilirsek, istediğimiz bir hâli yeni ve daha iyi bir durumu kendi ellerimizle yaratabiliriz. İstediklerimizi elde etmek onu yaratmak için gerekli sebepleri kurgulayabilirim. Nasıl dünün sebebi, bugünün sonucunu yarattı ise, bugünün sebebi de yarının sonucunu yaratacaktır. Hangi sebepleri devreye sokarsam hangi sonucu alırım? Düşüncemi geçmişten alıp, ileriye doğru taşıyorum. İşte bu da bilim öğrenmenin pragmatik yani faydacı amacıdır.

Bundan 20 yıl kadar önce, “Katastrofi Teorisi”nin kurucusu René Thom adlı Fransız matematikçi Türkiye’ye gelip “Felaketten Kargaşaya” başlıklı bir konferans vermişti. “Bilimin amacı, dünya olayları hakkında bilgi oluşturmaktır” tanımını ondan öğrenmiştim. Thom’a göre, “bilimin faydacı amacı ise olabilecekleri önceden tahmin edebilmektir”. Benim buradan çıkardığım sonuç şudur: Eğer bilim bize, bugünkü mevcut tablonun ileride hangi sonuçları doğurabileceğini tahmin etme kabiliyeti veriyorsa, bugünkü tabloyu değiştirerek, geleceği kendi ellerimizle inşa edebiliriz. İşin özü budur.

Akıl işte burada devreye giriyor. Çünkü akıl, bilimi kullanmak demektir. Şimdi size başka bir kaynaktan bulamayacağınız kendi özel tanımlarımı vereceğim. Akıl, iki bileşenden oluşur:

1. Öznel Akıl: Değerler, estetik ve vicdan.

2. Nesnel Akıl: Fen, ilim ve hukuk.

Kelimenin anlam kapsamı bakımından “rasyonellik” hem akılcılık, hem de iktisadi davranma demektir. Bir davranış, rasyonelse, hem akla hem de iktisada uygundur. Öyleyse: İktisat, akıldır.

Şimdilerde seyrek ama rasyonalizasyon diye bir deyim vardır. Hatta işler kötüye gidince, kamu kurumları ve kuruluşları ile kâr amaçlı işletmeler rasyonalizasyon tedbirleri alırdı. Bu ne demektir? Kısaca, maliyeti düşürmek, daha az kaynakla aynı sonucu sağlamak demektir. Hâlbuki diğer taraftan, kelimeye soyut olarak baktığımızda, rasyonel, “aklı” demek oluyor. O zaman, akli ve iktisadi aynı anlama geliyor. Öyleyse tekrar edelim: Akıl = İktisat

Medeni iktisat, zamanla bir değişim geçirdi. Modernleşti. Modern iktisat denilen şey, para icat edildikten sonra ortaya çıkmıştır. Dikkat ederseniz, slâytların her biri kendi içinde ayrıca anlatılması gereken alt başlıklar içeriyor. Ama bugün sizinle şöyle bir ufuk turu atıyoruz. Sadece başlıklara değiniyoruz.

Paranın özelliği şudur:

İktisadi krizler finansal sektörden çıkıyor. Oradan reel sektöre atlıyor deniyor. Ben de senelerdir ekonomide, reel sektör-reel olmayan sektör diye iki sektör yoktur diye hem yazar hem de konuşurum. (Reel olmayan sektör, finansal sektördür. Reel sektör de, sanayi, ticaret, ulaşım, eğitim, tıp gibi faaliyetleri kapsar.) Aslında reel olmayan sektör, adın da anlaşılacağı üzere, reel sektörün ayna görüntüsüdür. Elimize iki bilno alalım. Biri, banka bilnosu, diğeri de bir sanayi şirketinin bilnosu olsun. Sanayi şirketinin bilnosunda, pasifte (sağ tarafta) kredile yer alır; yani bankalara borçlar vardır. Aynı rakamlar banka bilnosunun aktifinde yer alır. Sanayi şirketinin pasifi, bankanın aktifidir. Niye? Banka, verdiği kredileri bilançonun aktifine yazar; şirket, aldığı kredileri pasife yazar. Öyleyse, bu nedir? Cismin ayna görüntüsüdür. Aynada da sol, sağda; sağ, soldadır.

Ben “ekonomi de iki sektör yoktur, ekonomi bir küldür diye konuşup duruyorum. Ama pek de taraftar bulamıyordum. Derken 2009 krizi ıktı. Robert Mundell adında Nobel almış bir iktisatçı Türkiye’ye geldi. Ben de kendisiyle bir mülakat yaptım. Çok sert bir hoca olduğunu eski deneyimlerimden biliyorum. Soruyu yanlış sordunuz mu derhal adamı bozuyor. Ben de korka, korka hocam: “Bir gazeteci Başkan Bush, Wall Street’i finansal sektörü kurtarmayı bıraksın Market Street’i yani reel sektörü, halkı düşünsün demiş, siz ne diyorsunuz dedim. Bir an bile duraksamadan “Wall Street (reel olmayan sektör), Market Street (reel sektör) n ayna görüntüsüdür” dedi. Pek tabii onun bu cevabı bende çok büyük bir zgven yarattı. Ben bunu kendi gözlemlerime dayanarak yıllardır ifade edip duruyordum, ama akademik bir referansım yoktu. şimdi referansım da olmuştu.

Ekonomideki bu ayna olayı veya oyunu, lunaparklardaki aynalı salona benzer. Aynaların bir kısmı içbükey, bir kısmı dışbükeydir. Aynı kişi hiç kilo almadan veya kaybetmeden bir aynadan diğer aynaya geçince, bir şişmanlar bir zayıflar. Bizde de endeksi çıkınca ülkemizin zenginleştiğini, düşünce ülkenin fakirleştiğini sanan bayram çocukları vardır. Borsa dediğin nedir? Bir endeks; Ahmet satmış Mehmet almış. Bir kâğıdı, biri satar diğeri alırsa, bundan zenginleşme nasıl çıkar? Barajlar yaparsın, limanlar yaparsın, toplukonutlar yaparsın, alışveriş merkezleri, fabrikalar kurarsın, tarlalar, sulama kanalları inşa edersin, eğitim verirsın, insan yetişir, doktor yetişir, mühendis yetişir; budur zenginleşmek. Borsa yükselince zenginleşiyoruz, borsa düşünce fakirleşiyoruz;

sanki Lunaparktayız. Bu hissi yaratan para denilen şeytandır. Bu para aslında hiçbir şeye yaramaz. İspat mı istiyorsunuz? Cüzdanımı açıyorum ve içinden bir 20 lira çıkartıyorum; kusura bakmayın, bu kâğıdı yer misiniz? Yemezsiniz değil mi?

Bir Katılımcı- Yiyemeyiz.

Ege CANSEN- Elinizde yara var, sürsem iyileşir mi, merhem mi bu?

Bir Katılımcı (Devamla)- Bir işe yaramaz.

Ege CANSEN- Yaramaz değil mi? Peki bu kâğıda binebilir misiniz?

Bir Katılımcı (Devamla)- Hayır.

Ege CANSEN- Binemezsiniz. Peki, bununla bir kebab yiyebilir misiniz?

Bir Katılımcı (Devamla)- Evet.

Ege CANSEN- Yersiniz. Bununla merhem alıp sürebilir misiniz? Bununla taksiye binebilir misiniz? Binebilirsiniz. Bu nasıl bir şey? Affedersiniz, kendisi bir şeye yaramıyor, ama veriyorsun istediğin her şeyi alabiliyorsun. İşte bu böylesi bir sahte varlıktır. O yüzden sadece paranın döndüğü bir sektörde balon oluşur. Bu yüzden bütün krizler finansal sektörden çıkar.